

ТАҚРИЗ

ба диссертатсия ва автореферати Калонова Махина Чумабоевна дар мавзуи “Пажухиши луғавӣ – маъноӣ ва сохтори вожагони забони тоҷикӣ дар назми асри XIV (дар мисоли ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ, Камоли Хучандӣ ва Салмони Соваҷӣ)” барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2024. – 418 саҳ.

Забони осори шоирони адабиёти классикии тоҷик бо тамоми вижагиҳои фароғирифташон инъикосгари рушду такомули таърихӣ ва далели мондагории забони тоҷикӣ дар масири таърих ба шумор меравад. Бо вучуди он ки забони осори манзум вижагии фардию услубӣ дорад, дар он раванди таърихии рушди ҷанбаҳои овозӣ, луғавӣ, калимасозӣ ва сарфию нахвии забони тоҷикӣ таҷассум ёфта, тавассути шоирони забондӯсту адабпарвараш давра ба давра ташаккулу такомулҳои он дар ҷомеа таъмин гардидааст.

Муҳимтар аз ҳама, мо зимни таҳлилу таҳқиқ дар меёбем, ки ҳар як давра, марҳила ва ё зинаи таърихии забони адабии тоҷикӣ вобаста ба вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ фарҳангӣ вижагии хоси ҳудудҳои бошад ҳам, ҷанбаҳои луғавӣ ва сохтори морфологию нахвии он ба тағйироти куллие дучор нагрдида, анъанаҳои луғавию сохтории пешини он, асосан, идома ёфтаанд.

Барҳақ аст, ки пажухишу таҳқиқи лексикаи забони адабӣ, бахусус, вижагиҳои луғавию маъноӣ ва сохтори вожагони забони тоҷикӣ аз ҷанбаҳои умдатарини илми забоншиносӣ мебошад, зеро ин унсурҳои боиси инкишофи густариши ҳазинаи забони модаринамон гардидаанд. Аз ин ҷост, ки омӯзишу таҳқиқи хусусиятҳои вожагони ашъори шоирони садаи XIV, бахусус, Ҳофизӣ Шерозӣ, Камоли Хучандӣ ва Салмони Соваҷӣ басо қиматманд ба шумор меравад.

Воқеан, перомуни масъалаи калимасозӣ дар таърихи илми забоншиносӣ хидмати муҳаққиқони тоҷик Анварӣ С., Муҳаммадиев М., Саймиддинов Д., Бекмуродов М., Назарзода С., Кенджаев Ю., Мачидов Ҳ., Раҳматуллозода С., Қосимова М., Табаров Х., Олимҷонов М., Амлоев А., Низомова С., Бобомуродов Ш., Қосимов О., Саломов М. ва дигарон зиёд аст, ки диссертант аз кори онҳо хуб бархурдор шуда, дар таҳқиқоти худ зикр кардааст.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, дар ин раванд мавриди пажуҳиши илмӣ қарор додани вожагони забони тоҷикии садаи XIV, дар мисоли ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ, Камоли Хучандӣ ва Салмони Соваҷӣ аз нигоҳи луғавию маъноӣ ва сохторӣ мувофиқи мақсад ба шумор рафта, дар пешрафту ташаккули лексикаи забони тоҷикӣ тақони нав хоҳад бахшид.

Диссертатсияи Калонова Маҳина Ҷумабоевна масъалаҳои таҳқиқи луғавию маъноӣ ва сохтори вожагони забони тоҷикии садаи XIV-ро дар бар гирифта, барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси **10.02.01 – Забони тоҷикӣ мутобиқат мекунад.**

Муқаддимаи диссертатсия масъалаҳои мубрами мавзӯи таҳқиқ, дараҷаи омӯзиши он, мақсаду вазифаи объекти таҳқиқ, интихоби мавзӯ, аҳаммияти назариявӣ ва амалии он, сарчашмаи таҳқиқ, навгониҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, мутобиқати он бо шиносномаи ихтисоси илмӣ, сохти диссертатсия ва дигар масъалаҳои муқаддимавиرو инъикос намуда, баррасиву пажуҳиши минбаъдаи корро муайян намудааст.

Бояд қайд намуд, ки мавзӯи диссертатсияи доктории докталаби дараҷаи илмӣ **мубрам мебошад**, дар он мавзӯи «Пажуҳиши луғавӣ – маъноӣ ва сохтори вожагони забони тоҷикӣ дар назми асри XIV (дар мисоли ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ, Камоли Хучандӣ ва Салмони Соваҷӣ)» ҳаматарафа мавриди таҳқиқ қарор гирифта, имкон медиҳад, ки манзарае аз вожагони забони адабии форсӣ-тоҷикии асри XIV пеши назари аҳли таҳқиқ қарор гирад ва муҳимтарин ҷанбаҳои забони он муайян гарданд.

Навоварии илмии таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки бори нахуст вижагиҳои сохторӣ, хусусан, калимасозии сарфӣи исмҳо (вандҳои сермаҳсул, каммаҳсул, бемаҳсул), исмҳои мураккаби пайвасту тобеъ, хусусиятҳои луғавӣ (мақоми калимаҳои асливу иқтибосӣ) ва маъноии вожагони ашъори шоирони асри XIV дар мисоли ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ, Камоли Хучандӣ ва Салмони Совачӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Ҳамчунин, қолибҳои калимасозӣ ва хусусиятҳои луғавии ашъори шоирони мавриди таҳқиқ бо забони имрӯзаи тоҷикӣ мавриди кӯс қарор дода шудааст. Дар ин замина, тавачҷуҳи алоҳида ба вожаҳои вижаи шоирони асри мазкур, ки бештари исмҳо дар қолиби ғайриизофат сохта шудаанд, равона шудааст (диссертатсия, с. 295-310).

Этимоднокии дараҷаҳои таҳқиқ бо он исбот мегардад, ки дар таҳқиқи диссертатсионии мазкур диссертант аз методологияи илмию назарии забоншиносони ватанию хориҷӣ истифода карда, дараҷаи этимоднокии он аз саҳеҳияти маълумот, мутобиқати ҳаҷми маводу интишорот ва интиҳоби дурусти методҳои таҳқиқ бархӯрдор аст.

Аҳаммияти назарии таҳқиқ дар он зуҳур ёфтааст, ки паҷуҳиши хусусиятҳои сохториву маъноии вожагони забони адабии асри XIV ба омӯзишу дарки вижагиҳои луғавии ашъори шоирони асри мазкур – Ҳофизӣ Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Салмони Совачӣ кумак менамояд. Таҳқиқи мавзӯи мазкур дар муайян кардани мақоми калимаҳои тоҷикӣ ва иқтибосӣ дар ҷараёни воҷасозӣ ва ташаккулёбии калимаҳои мураккаб мусоидат менамояд. Илова бар ин, вожаҳои аслии имкониятдоранд, ки воҳидҳои иқтибосии дигарро тобеъ намуда, калимаи мураккабро ташкил диҳанд. Дар ҷараёни таҳлили вожагони ашъори шоирони садаи XIV вижагиҳои маъноиву шаклии онҳо баррасӣ гардида, ба қадри имкон ғаномандии забони тоҷикиро ба субут мерасонад.

Ҳамзамон, натиҷаҳои таҳқиқ метавонанд дар таълими фанҳои таҳассусии забоншиносӣ, мисли калимасозӣ, забони адабии ҳозираи тоҷикӣ, таърихи забони адабӣ, услубшиносӣ, маданияти нутқ истифода

шуда, бахшҳои алоҳидаи диссертатсия метавонанд, ки ба сифати курсҳои махсус барои ихтисосҳои забон ва адабиёти тоҷикӣ макотиби олии кишвар мавриди таълим қарор гиранд. Маводди ҷамъоваришудаи диссертатсия метавонад дар таҳияи фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ, фарҳанги ашъори шоирони садаи XIV (дар мисоли ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Салмони Совачӣ) ба кор равад.

Диссертатсияи мазкур тибқи талабот аз рӯйхати ихтисораҳо, муқаддима, 3 боб, 53 фаслу зерфасл, рӯйхати адабиёт, 2-то замима ва 7-то ҷадвал иборат мебошад.

Боби якуми диссертатсия “Вижагиҳои луғавии вожагони забони тоҷикӣ дар назми асри XIV” номгузорӣ шуда, аз 7 фаслу зерфасл иборат мебошад. Фасли аввали боби якум “Матолиби муқаддамотӣ” ва фасли дуюм “Вожагони забони тоҷикӣ дар асри XIV” ном дошта, фарогири 6 зерфасл аст. Дар он хусусиятҳои сермаъноӣ, ҳамсонӣ, муродифӣ, зидмаъноии воҳидҳои луғавӣ, мавриди таҳқиқ қарор гирифта, ҳамчунин, дар фаслҳои боби мазкур диссертант ба масоили наввожаҳои ва калимаҳои қушнашудаи забони тоҷикӣ низ назари таҳқиқ дӯхтааст.

Боби дуюми диссертатсия «Таснифоти мавзуии вожагони забони тоҷикӣ дар назми асри XIV» ном дошта, аз 36 фаслу зерфасл иборат аст.

Дар боби дуюм диссертант вожагони ашъори шоирони асри XIV - Ҳофизӣ Шерозӣ, Камоли Хучандӣ ва Салмони Совачиро аз рӯйи мавзӯ чунин тасниф намудааст: воҳидҳои луғавии марбут ба касбу ҳунар, номвожаҳои ҷуғрофӣ (топонимҳо), номи парандаҳо, ҳайвонот, ҳашарот, рустаниҳо, номи узвҳои бадан, номи динҳо ва калимаҳои марбут ба соҳаи мусиқӣ.

Аз боби мазкур Калонова М.Ҷ. ба чунин хулоса меояд, ки вожаҳои ифодакунандаи касбу ҳунар, марбут ба соҳаи тиб ва ё номи узвҳои рустаҳо дар забони имрӯзаи тоҷикӣ мисли садаи XIV маънии худро маҳфуз доштаанд ва гурӯҳе аз онҳо дар ашъори шоирон сермаҳсул, каммаҳсул ва ё бемаҳсуланд.

Боби сеюми диссертатсия ба “Баррасии сохти исмҳои забони тоҷикӣ дар назми асри XIV” бахшида шудааст. Дар ин қисмати қор, ки аз се фасл иборат аст, масоили омӯзиши сохтори исмҳои забони тоҷикӣ мавриди таҳлилу пажӯҳиш қарор дода шудаанд.

Хулосаи диссертатсия чун талабот анҷом дода шудааст ва натиҷаи амалии пажӯҳиш дар 27 банди алоҳида хулосабарорӣ карда шудааст.

Навгониҳои таҳқиқ ва таҳлилу баррасии мавзӯи мазкур дар он зоҳир мегардад, ки:

1) нахустин маротиба омӯзиши ҷанбаҳои сохторию маъноӣ ва луғавии вожагони забони тоҷикӣ дар забони назми садаи XIV аз нигоҳи маъно, баромад, ташаккул, сохтор ба роҳ монда шудааст.

2) натиҷаи таҳқиқот нишон додааст, ки маъно, мавқеъ ва дараҷаи истеъмоли калимаҳои ҳамсони асри XIV бо забони адабии имрӯзаи тоҷикӣ яқсон нест.

3) бо таъя ба сарчашмаҳои этимологӣ сохти гурӯҳе аз вожагони мансуб ба мавзӯҳои ҷуғрофӣ дар ашъори шоирони асри XIV муайян карда шудааст.

4) дар ашъори шоирони асри XIV калимаҳои иқтибосии арабӣ нисбат ба вожагони мансуб ба забонҳои ҳиндӣ, туркӣ ва юнонӣ бештар ба қор рафтаанд.

5) шоирони садаи XIV гурӯҳе аз калимотро ба қор бурдаанд, ки ба услуби фардии эҷодқор мансубанд.

Лозим ба зикр аст, ки хулосаҳо ва масъалаҳои марбут ба мавзӯи таҳқиқи диссертатсионӣ аз ҷониби диссертант дар конференсияи байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ ва донишгоҳӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, нуктаҳои асосии он дар 31 мақола инъикос ёфтаанд, ки 16-тои онҳо дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ гардидаанд.

Мазмуну муҳтавои диссертатсия ва автореферат, ҳамчунин, мақолаҳои навиштаҳои муаллиф ба ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ

мутобиқат мекунанд ва ба самтҳои афзалиятноки илм иртиботи қавӣ доранд.

Рӯйхати адабиёт дар асоси талабот ва меёрҳо мурағаб гардидааст.

Дар маҷмуъ, метавон гуфт, ки муаллифи диссертатсия мақсаду вазифаҳои дар пеш гузоштаашро ба пуррагӣ иҷро карда, як кори комили илмиро барои ҳимоя пешниҳод намудааст, ки ба талаботи корҳои диссертатсионӣ муносиб ва мувофиқ мебошад.

Дар диссертатсияи тақризшаванда дар баробари комёбию муваффақиятҳои назарраси илмӣ, баъзе нуктаҳои баҳсталаб ва камбудихои ҷузъӣ ба назар мерасанд, ки ислоҳи минбаъдаи онҳо барои боз ҳам боло рафтани эътимоднокии илмии диссертатсия манфиатовар хоҳад буд:

1. Қабл аз ҳама, баъзе ғалатҳои имлоӣ ва услубию китобатӣ дар диссертатсия ба назар мерасанд (диссертатсия, с. 8, 12, 32, 35, 37), ки ислоҳи онҳо сифати корро баландтар хоҳад намуд.

2. Фасли ҳаштуми боби дууми диссертатсия, ки ба омӯзиши “номи рустаниҳо” бахшида шудааст, таҳлили бештар мевоҳад.

3. Диссертант барои тақвияти фикр байтҳои шоҳидро “Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ” меорад. Хуб мешуд, байтҳои шоҳид бештар аз нусхаҳои форсии “Девон”-и Камоли Хучандӣ, ки нисбатан саҳеҳтар ба назар мерасанд, оварда мешуд.

4. Зимни баррасии сохтори исмҳо ба асарҳои назариявии лаҳҷашиносӣ низ таваҷҷуҳ карда шудааст, ки ба назари мо, ин масъалаи дигар аст.

5. Диссертатсия кори илмии докторӣ аст, бинобар ин, зимни баррасии осори илмӣ бештар ба асарҳои илмии бунёдӣ ва олимону муҳаққиқони дорои дараҷаҳои баланди илмӣ бояд таваҷҷуҳ кард. Дар диссертатсия баъзан корҳои илмии муҳаққиқони ҷавон ва ё нафароне, ки дар илми забоншиносии тоҷик чандон шинохта нашудаанд, ҳамчун манбаи илмӣ оварда шудаанд.

6. Дар диссертатсия зимни баррасии антонимхо чумлахо хамчун антоним шарҳ шудаанд, ки ба назари мо ин чандон саҳеҳ нест: *табассум кун ва бинол.. гум кард ва ёфт* (диссертатсия, с. 72).

Албатта, камбудихои ҷойдошта моҳияти илмии диссертатсияро коста нахоҳанд кард ва ҳамаи онҳо хусусияти тавсиявӣ доранд.

Диссертатсияи Калонова Махина Ҷумабоевна таҳти унвони “Пажӯҳиши луғавӣ - маъноӣ ва сохтори вожагони забони тоҷикӣ дар назми асри XIV (дар мисоли ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ, Камоли Хучандӣ ва Салмони Соваҷӣ)” барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси 10.02.01. – Забони тоҷикӣ ба талаботи “Низомномаи шурои диссертатсионӣ” ва “Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ”, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.06.2021, №267 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯ мебошад ва муаллифи он барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ сазовор мебошад.

Муқарризи расмӣ:

доктори илмҳои филологӣ, профессор,
мудир кафедраи забонҳо ва фанҳои гуманитарӣ
МДТ “Филиали Донишгоҳи миллии таҳқиқоти
технологӣ “МИСИС” дар шаҳри Душанбе”

Нозимов

Абдулхамид Абдуалимович

Нишонӣ: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Душанбе, кӯчаи Фирдавсӣ, бинои 62,
хонаи 9. Тел.: (+992) 900 – 82–28–82

E-mail: aa.nozimov@mail.ru

Имзои А.А.Нозимовро тасдиқ мекунам:

Сардори шуъбаи кадрҳои МДТ “Филиали Донишгоҳи
миллии таҳқиқоти технологӣ “МИСИС”
дар шаҳри Душанбе

Зарипова М.А.

Нишонӣ: 734042, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Душанбе, кӯчаи Назаршоев, 7
12 апрели соли 2024